Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 81

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA GLOBAL KOMMUNIKATSIYA

JADID LIRIKASIDA ANTROPONIMIK ANTONOMAZIYALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ozoda Zokirjon qizi Yozdonqulova*

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

✉ o.yozdonqulova@dtpi.uz

ANNOTATSIYA

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid davri lirik asarlarida uchraydigan antroponimik antonomaziyalarning semantik tabiati tadqiq etiladi. Atoqli shaxs nomlarining she’riy matnda o‘zining birlamchi nominativ vazifasidan uzoqlashib, muayyan belgi, xususiyat, ruhiy holat yoki madaniy tushunchani ifodalovchi poetik birlikka aylanish jarayoni tahlil qilinadi. Jadid shoirlari ijodida qo‘llangan Yusuf, Layli, Majnun, Masih, Luqmon, Nuh, Iskandar, Rustam kabi antroponimlarning semantik imkoniyatlari misollar asosida ochib beriladi. Antroponimik antonomaziyalarning semantik tarkibida tarixiy-madaniy xotira, badiiy assotsiatsiya, baholash hamda obrazlilik semalarining faollashishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar

antonomaziya, antroponim, jadid lirikasi, semantika, atoqli ot, pretsedent nom, sema, lingvopoetika, badiiy obraz, assotsiativ ma’no.

DOI: 10.5281/zenodo.23278081

Kirish

Jadid adabiyoti o‘zbek milliy tafakkurining yangilanishida alohida bosqichni tashkil etadi. Bu davr ijodkorlari badiiy til imkoniyatlaridan foydalanishda mumtoz adabiyot an’analarini davom ettirish bilan bir qatorda, mavjud poetik birliklarga yangi ijtimoiy, ma’rifiy va ruhiy mazmun yukladilar. Ana shunday vositalardan biri atoqli otlarning ko‘chma, ramziy va assotsiativ ma’noda qo‘llanishiga asoslangan antonomaziya hodisasidir.

Antroponim odatda muayyan shaxsni boshqalardan ajratib ko‘rsatadigan nominativ birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq badiiy matnda atoqli otning vazifasi faqat shaxsni nomlash bilan chegaralanmaydi. Muayyan tarixiy shaxs, diniy obraz yoki adabiy qahramon nomi o‘quvchi ongida u haqidagi avvaldan mavjud bilimlar majmuasini faollashtiradi. Natijada nom o‘z referentidan tashqariga chiqib, muayyan sifat yoki tushunchaning badiiy ifodasiga aylanishi mumkin.

Antonomaziyaning semantik mohiyati aynan shu jarayon bilan belgilanadi. Antroponimning antonomazik qo‘llanishida nom, nom bilan bog‘liq madaniy bilim, dominant belgi va yangi kontekstual ma’no o‘rtasida uzviy munosabat yuzaga keladi. Shu sababli jadid lirikasidagi antroponimik antonomaziyalarni oddiy atoqli ot yoki tarixiy-adabiy ishora sifatida emas, balki matn mazmunini shakllantiruvchi semantik-poetik birlik sifatida tadqiq qilish muhimdir.

Antonomaziyada atoqli otning lug‘aviy-nominativ mazmunidan ko‘ra uning muayyan madaniyat doirasida shakllangan assotsiativ mazmuni yetakchilik qiladi. Masalan, Yusuf nomi Sharq badiiy tafakkurida go‘zallik tushunchasining ramziy ifodasiga aylangan. Majnun nomida telbalarcha oshiq bo‘lish, ishq yo‘lida fidoyilik; Layli nomida esa ma’shuqa, ishq obyekti va ideal yor kabi semalar faollashadi.

Shu jihatdan antroponimik antonomaziyaning yuzaga kelishida atoqli otning o‘zi emas, balki uning atrofida tarixan shakllangan semantik-assotsiativ maydon muhimdir. Antroponimlarning antonomazik qo‘llanishi o‘quvchining madaniy bilimini faollashtirib, kichik lingvistik birlik orqali katta badiiy axborot berish imkonini yaratadi. Jadid ijodkorlari bunday nomlarni tayyor madaniy kod sifatida qabul qilibgina qolmay, ularning an’anaviy semantikasini yangi poetik kontekst bilan boyitganlar. Natijada bir antroponim turli she’riy vaziyatlarda turlicha semantik qirralarini namoyon qiladi.

“Yusuf” antroponimining go‘zallik semasi: Jadid she’riyatidagi antroponimik antonomaziyalarning muhim ko‘rinishlaridan biri Yusuf nomi bilan bog‘liq. Sharq adabiy an’anasida Yusuf obrazi favqulodda husn sohibi sifatida shakllangan. Shu bois uning nomi poetik matnda konkret shaxsni nomlash vazifasidan chiqib, “go‘zal”, “tengsiz husn sohibi” mazmunlarini ifodalashi mumkin.

Sidqiy Xondayliqiy ijodidagi “husni Yusuflar” shakli buning xarakterli namunasidir. Mazkur birikmada Yusuf tarixiy-diniy shaxsni bevosita nomlash uchun emas, balki go‘zallik darajasini belgilovchi semantik vosita sifatida ishlatiladi. Bunda atoqli ot tarkibidagi dominant sema — go‘zallik — oldingi planga chiqadi. Semantik jarayonni quyidagicha ifodalash mumkin: Yusuf → go‘zallik haqidagi madaniy tasavvur → husn → go‘zal inson obrazi. Demak, antroponimning dastlabki referensial ma’nosi butunlay yo‘qolmaydi. Aksincha, o‘quvchining Yusuf haqidagi madaniy bilimi yangi kontekstual ma’noni anglash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Layli va Majnun antroponimlarining semantik munosabati

Jadid lirikasida faol uchraydigan yana bir semantik juftlik Layli–Majnun antroponimlaridir. Mazkur nomlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular alohida qo‘llanganda ham o‘zaro bog‘liq madaniy axborotni faollashtiradi. Majnun nomi Layli obrazini, Layli esa Majnunni assotsiativ ravishda yodga soladi. Usmon Nosirning “Men – Majnunman, she’rim, sen – Layli!” shaklidagi poetik ifodasida bu ikki nom an’anaviy ishq qissasi doirasidan yangi ijodiy munosabat doirasiga ko‘chirilgan. Bu yerda lirik qahramon o‘zini Majnun bilan, she’rni esa Layli bilan semantik jihatdan tenglashtiradi. Natijada an’anaviy oshiq–ma’shuqa munosabati ijodkor–she’r munosabatini tushuntiruvchi poetik modelga aylanadi. Bunda Majnun antroponimida cheksiz muhabbat, fidoyilik, maftunlik, Layli nomida esa muhabbat obyekti, intilish manbai va ideal semalari faollashadi. Shunday qilib, antroponimik antonomaziya muallifga murakkab ruhiy holatni birgina nom orqali ixcham ifodalash imkonini beradi.

Masih antroponimining semantik transformatsiyasi: Diniy manbalar bilan bog‘liq antroponimlar ham jadid lirikasida antonomazik ma’no hosil qilishda faol ishtirok etadi. Masih nomi shunday birliklardan biridir. Uning badiiy-madaniy semantikasida tiriltirish, shifo berish, najot kabi tushunchalar markaziy o‘rin egallaydi. Sidqiy Xondayliqiy she’riyatida Masih nomining poetik qo‘llanishi ana shu madaniy semalarning faollashishiga asoslanadi. Natijada Masih muayyan tarixiy-diniy shaxs nomidan tashqari najotkor, dardga davo beruvchi, hayot baxsh etuvchi shaxsning badiiy modeliga aylanadi.

Bu holatda semantik transformatsiya Masih → shifo/tiriltirish → najotkorlik → poetik baholash ko‘rinishida amalga oshadi. Shunday ekan, diniy antroponimlar antonomazik qo‘llanganda matnning semantik sig‘imini kengaytirish bilan birga, uning madaniy qatlamini ham chuqurlashtiradi.

Iskandar va Rustam nomlarida kuch-qudrat semasi: Jadid ijodkorlarining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri an’anaviy obrazlar vositasida yangi davr hodisalarini tasvirlashidir. Usmon Nosir ijodida Iskandar va Rustam kabi mashhur nomlarning zamonaviy voqelik bilan munosabatga kiritilishi buning yorqin ko‘rinishidir. Iskandar nomining semantik maydonida jahongirlik, qudrat, zabt etish; Rustam nomida esa jismoniy kuch, mardlik va bahodirlik semalari ustuvor. Shoir ushbu nomlarni zamonaviy predmet va hodisalarga nisbatan qo‘llaganda tarixiy yoki afsonaviy shaxs haqida xabar bermaydi; aksincha, ular bilan bog‘liq tayyor semantik belgilarni yangi obyektga ko‘chiradi. Shu tariqa antroponimik antonomaziya ikki davrni — an’anaviy madaniy xotira va zamonaviy hayotni — yagona semantik maydonda tutashtiradi.

Antroponimik antonomaziyalarning semantik tasnifi: Tahlil qilingan material asosida jadid lirikasidagi antroponimik antonomaziyalarni ularning dominant semasiga ko‘ra shartli ravishda bir necha guruhga ajratish mumkin: go‘zallik semasi — Yusuf; ishq va sadoqat semasi — Layli, Majnun; najot va shifo semasi — Masih; donishmandlik semasi — Luqmon; kuch va qahramonlik semasi — Rustam; hukmdorlik va jahongirlik semasi — Iskandar; tarixiy xotirani faollashtiruvchi semalar esa Ramzes, Kleopatra singari nom-

larda namoyon bo‘ladi.

Bunday tasnif mutlaq emas. Chunki antroponimning antonomazik ma’nosi kontekstga bog‘liq holda o‘zgaradi. Bir nom turli matnlarda bir necha semani faollashtirishi mumkin. Aynan shu xususiyat antonomaziyani semantik jihatdan serqirra hodisaga aylantiradi. Antonomaziyalarni dominant sema va kontekstual transformatsiya asosida o‘rganish hodisaning ichki semantik mexanizmini aniqroq ko‘rsatish imkonini beradi. Bunda tarixiy-madaniy bilim bilan individual poetik ma’no o‘zaro ta’sirga kirishadi.

Xulosa

Jadid lirikasida antroponimik antonomaziyalar atoqli otlarning oddiy nominativ qo‘llanishidan farq qilib, murakkab semantik va poetik vazifani bajaradi. Bunday birliklarda shaxs nomining dastlabki referensial mazmuni fon sifatida saqlanadi, uning tarkibidagi muayyan madaniy-assotsiativ sema esa kontekst ta’sirida faollashadi. Tahlillar asosida antroponimik antonomaziyaning semantik shakllanishini antroponim → madaniy axborot → dominant sema → kontekstual ma’no → poetik obraz modeli orqali izohlash mumkin. Ushbu modelda atoqli ot badiiy matnning ixcham, biroq katta axborot sig‘imiga ega birligiga aylanadi.

Jadid shoirlari Yusuf, Layli, Majnun, Masih, Luqmon, Iskandar, Rustam kabi an’anaviy nomlarni takrorlash bilangina cheklanmay, ularni yangi davrning estetik va g‘oyaviy ehtiyojlariga muvofiq qayta semantizatsiya qiladilar. Natijada antroponimik antonomaziya tarixiy-madaniy xotira bilan individual poetik tafakkurni birlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan, jadid lirikasidagi antroponimik antonomaziyalarni o‘rganish nafaqat atoqli otlarning ko‘chma ma’noda qo‘llanishini aniqlash, balki nom → madaniy xotira → semantik belgi → badiiy konsept munosabatini ochib berish uchun ham muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Begmatov E. O‘zbek tili antroponimikasi. — Toshkent: Fan, 2013. — 264 b.

[2] Alefirenko N.F. Sovremennye problemy nauki o yazyke. — Moskva: Flinta, 2005.

[3] Arutyunova N.D. Yazyk i mir cheloveka. — Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1999.

[4] Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.

[5] Superanskaya A.V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo. — Moskva: Nauka, 1973.

[6] Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. — Toshkent: Fan, 2008.

[7] Xudoyberganova D. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug‘ati. — Toshkent.

[8] Achilova R.A. O‘zbek tilidagi antonomaziyalarning ma’nosi // ORIENS. — 2022.

[9] Sayidova G.Y. Bobur lirik asarlarida antonomaziya: lingvopoetik tahlil // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar. — 2026. — 2-son.